

ELWIRA KACZYŃSKA

ROZWAŻANIA O DOMNIEMANYM SŁAWIZMIE W DIALEKCIE KRETEŃSKIM JĘZYKA NOWOGRECKIEGO

W swojej znakomitej monografii, zatytułowanej *Die Slaven in Griechenland*, Max Vasmer omówił onomastyczne ślady pobytu Słowian na Krecie, przytaczając 17 nazw miejscowych pochodzenia słowiańskiego z obszaru wyspy¹. W podsumowaniu niemiecki lingwista wypowiedział następujące słowa:

Zur Beurteilung der in kretischen Ortsnamen erkennbaren Slavenspuren ist es wichtig, auch etwaige slavische Lehnwörter auf Kreta zu beachten. Ein solches slavisches Wort ist bisher jedenfalls festgestellt worden, das man nur auf dieser Insel und sonst nirgends auf griechischem Boden nachgewiesen hat. Es ist das Wort βέρα »Waffenstillstand«, das Laskaris, Ἀθηνᾶ 39, 211ff. unter Berufung auf Miklosichs Abhandlung über die Blutrache bei den Slaven überzeugend auf slav. **věra* »Glaube, auch Waffenstillstand« zurückgeführt hat².

Zdaniem Vasmera obecność Słowian na Krecie poświadczają nie tylko dane toponomastyczne, lecz także zapożyczenia słowiańskie w dialekcie kreteńskim języka nowogreckiego, do których zaliczył absolutnie wyjątkowy – w jego opinii – wyraz βέρα³. Z wypowiedzi niemieckiego językoznawcy niedwuznacznie wynika, że apelatyw βέρα, występujący w znaczeniu ‘Waffenstillstand/zawieszenie broni, rozejm’, funkcjonuje wyłącznie w mowie mieszkańców wyspy Kreta i nie został poświadczony ani w literackiej odmianie języka nowogreckiego, ani też w żadnym innym dialekcie tegoż języka. Jak podkreśla Elisabeth Skach, obecność ekskluzywnego sławizmu w dialekcie kreteńskim stała się dla niemieckiego językoznawcy

Dr hab. ELWIRA KACZYŃSKA, prof. UŁ – Katedra Filologii Klasycznej Uniwersytetu Łódzkiego; adres do korespondencji: Katedra Filologii Klasycznej, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Łódzki, ul. Pomorska 171/173, 90-236 Łódź; e-mail: aradaina@gmail.com

¹ M. VASMER, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin 1941, s. 174-176.

² Tamże, s. 176.

³ Wyraz βέρα jest poświadczony w literaturze nowogreckiej XVIII–XX w. w tej samej formie, lecz w nieco innym znaczeniu (‘poddanie, kapitulacja’). Szerzej na ten temat rozprawiam w dalszej części artykułu.

mocnym argumentem świadczącym o pobycie Słowian na Krecie jeszcze w dobie wczesnego średniowiecza⁴.

1. KRETEŃSKI WYRAZ DIALEKTALNY ΒΕΡΑ: JEGO ZNACZENIE I PRZYCZYNY ZANIKANIA

Należy w tym miejscu dobitnie podkreślić, że apelatyw βέρα w sensie ‘zawieszenie broni, rozejm’ faktycznie funkcjonuje w kreteńskim dialekcie języka nowogreckiego, co potwierdzają różnego rodzaju opracowania naukowe. Dialektyzm kreteński opisywany jest zawsze podobnymi, bliskoznacznymi terminami wojskowymi: ‘zawieszenie broni, rozejm/Waffenstillstand’⁵, ‘rozejm, zawieszenie broni, tymczasowe pojednanie/η ανακωχή, προσωρινή συμφιλίωσις’⁶, ‘przymierze; czasowe pogodzenie się, pojednanie’, w innym miejscu ‘rozejm’⁷. Jeorjios Pangalos, autor pierwszego wyczerpującego słownika dialektu kreteńskiego (1955-1975), informuje, że wyraz βέρα po pierwsze ogranicza się do rejonu występowania gwar wschodniokreteńskich, po drugie ma dość specjalistyczne, tj. wyraźnie polityczno-militarne znaczenie, po trzecie pojawia się wyjątkowo rzadko w mowie potocznej⁸. Grecki leksykograf przytacza następujący przykład użycia wyrazu w dialekcie wschodniokreteńskim: Εκάμαμε **βέρα** με το γείτονά μου, ’που ήμαστάνε τόσους χρόνους μαλωμέ-voι „zawarliśmy rozejm z moim sąsiadem, z którym przez tyle lat byliśmy skłóceni”⁹.

W okresie ostatniego ćwierćwiecza, tj. w latach 1990-2015, ukazało się wiele słowników rejestrujących kreteńską leksykę dialektalną¹⁰. Żadne z wymienionych

⁴ E. SKACH, *Die Lautgeschichte des frühen Slavischen in Griechenland im Lichte der Lehnbeziehungen*, Wien 2008 (nieopublikowana dysertacja doktorska), s. 12.

⁵ Zob. M. VASMER, *Die Slaven...*, s. 176; W. BUDZISZEWSKA, *Die Widerspiegelung der Kultur der Slawen in den slavischen Lehnwörtern in neugriechischen Dialekten*, „Linguistique Balkanique” 33(1990), f. 3-4, s. 119-126; U. HINRICH, *Der Einfluss des Slavischen in Südosteuropa*, w: *Handbuch der Südosteuropa-Linguistik*, red. U. Hinrichs unter Mitarbeit von U. Büttner, Wiesbaden 1999, s. 641.

⁶ J.E. PANGALOS, *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*, τ. II, Αθήνα 1959, s. 224.

⁷ W. BUDZISZEWSKA, *Zapozyczenia słowiańskie w dialektach nowogreckich*, Warszawa 1991, s. 10, 78, 88.

⁸ J.E. PANGALOS, *Περί του γλωσσικού ιδιώματος...*, s. 224.

⁹ Tamże.

¹⁰ J.D. KONDHILAKIS, *Κρητικών λεξιλόγιον*, Ηράκλειο 1990; A. PERISTERAKIS, *Σφακιανά. Τοπωνύμια – Γλωσσάρι – Μαντινάδες – Παροιμίες – Ανήματα κ. ά.*, Αθήνα 1991; A.W. KSANTHINAKIS, *Λεξικό ερμηνευτικό και ετυμολογικό του δυτικοκρητικού γλωσσικού ιδιώματος*, Ηράκλειο 2001²; M.I. ΡΗΤΙΚΑΚΗΣ, *Το γλωσσικό ιδίωμα της ανατολικής Κρήτης*, t. I-II, Νεάπολη Κρήτης 2001²; A.E. ΤΣΙΡΙΓΧΟΤΑΚΗΣ, *Κρητών διάλεκτος. Κρητόφωνο λεξικό*, Πύργος Μονοφατισίου 2001; N. GHAREFALAKIS, *Λεξικό ιδιωματοπισμών κρητικής διαλέκτου (Περιοχή Σητείας)*, Σητεία 2002; Th.I. RODHAKIS, *Το κρητικό λαολόγιο*, Ηράκλειο Κρήτης 2005; M.I. IDHOMENEOS, *Κρητικό γλωσσάριον*, t. I-II, Ηράκλειο 2006-2013; J.E. APOSTOLAKIS, *Παλαινές κρητικές αθιβολές. Λεξικό. Λέξεις, φράσεις και μαντινάδες του κρητικού γλωσσικού ιδιώματος*, Ηράκλειο 2008; A.E. TSIRIGHOTAKIS, *Θησαυρός της κρητικής διαλέ-*

opracowań nie rejestruje jednak dialektyzmu βέρα w sensie ‘przymierze, rozejm, tymczasowe pogodzenie się, pojednanie’, co prawdopodobnie nierozzerwalnie wiąże się z faktem, iż był to wyraz lokalny (wschodniokreteński), o dość wąskim polu semantycznym, odnoszącym się prawie wyłącznie do sfery polityczno-militarnej. W czasach stabilnego rozwoju i pokojowego współżycia Kreteńczyków dialektalny wyraz βέρα stracił rację bytu i po prostu wyszedł z użycia¹¹.

Zwróćmy uwagę, że tylko jeden z kreteńskich leksykografów, mianowicie Andonis Tsirighotakis, notuje wschodniokreteński idiom βέρα για βέρα, który zgodnie z podanym objaśnieniem stanowi poświadczenie prawdy i autentyczności („δηλωτικό αλήθειας, γνησιότητας”)¹². Idiom użyty został w następującej wypowiedzi: Τα λόγια ν-του είναι λίγα, μα βέρα για βέρα να τα πιστεύεις¹³. Sens tego zdania jest mniej więcej taki: „Jego mowa jest krótka, ale zaprawdę można wierzyć jego słowom”. W cytowanej wypowiedzi autor słownika nie wyróżnia już samodzielnej jednostki leksykalnej βέρα i nie przypisuje jej konkretnego znaczenia.

Inną przyczyną zanikania dialektalnego słowa βέρα mogło być silne oddziaływanie literackiego języka nowogreckiego na mowę Kreteńczyków młodszego pokolenia, którzy pod wpływem edukacji i z chęci zdobycia lepszych źródeł zarobkowania przenoszą się ze wsi do miast i stopniowo przestają używać dialektu lokalnego. Już Pangalos w 1959 r. zasygnalizował, że razem z omawianym apelatywem kreteńskim współistnieje ogólnogrecki wyraz homonimiczny βέρα (f.) w znaczeniu ‘pierścionek zaręczynowy, obrączka ślubna’¹⁴, który reprezentuje zapożyczenie z dialektu weneckiego języka włoskiego¹⁵ (por. wł. reg. *vera* ‘obraczka ślubna’ (< łac. *viriae* f. pl. ‘rodzaj bransolet’), płn.wł. *ghiera* ‘skuwka, pierścień metalo-

κτον, Ηράκλειο 2008; A. DHARIWIANAKIS, *Η ζωντανή κρητική διάλεκτος*, t. I: *Λεξικό*, Ηράκλειο 2009; J. KRITSOTAKIS, *Στειακό λεξικόλογιο*, Μαρωιά Σητείας 2012.

¹¹ Rodowity Kreteńczyk, Wasilis Orfanos, autor znakomitego słownika poświęconego turcyzmom w leksyce dialektu kreteńskiego, poinformował mnie, że mimo zaawansowanego wieku i częstych kontaktów z Kreteńczykami mieszkającymi w rozmaitych rejonach wyspy, nigdy nie spotkał się z kreteńskim dialektyzmem βέρα, synonimicznym z ngr. *ανακωχή* f. ‘rozejm, zawieszenie broni’. W tym miejscu pragnę podziękować panu Wasilisowi Orfanosowi za okazaną mi pomoc.

¹² A.E. TSIRIGHOTAKIS, *Κρητών διάλεκτος...*, s. 65.

¹³ Tamże.

¹⁴ J.E. PANGALOS, *Περί του γλωσσικού ιδιώματος...*, s. 224; zob. także I.P. CHORIKOW, M.G. MALEW, *Новогреческо-русский словарь*, Москва 1980, s. 186; D.N. STAVROPOULOS, *Oxford Greek-English Learner's Dictionary*, Oxford 1992⁴, s. 163; *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, red. D. Iakow: Θεσσαλονίκη 2005, s. 270; Ch. CHARALAMBAKIS (red.), *Χρηστικό λεξικό της Νεοελληνικής γλώσσας*, Αθήνα 2014, s. 318.

¹⁵ J.E. PANGALOS, *Περί του γλωσσικού ιδιώματος...*, s. 224; A. FLOROS, *Νεοελληνικό ετυμολογικό και ερμηνευτικό λεξικό*, Αθήνα 1980, s. 73; N.P. ANDRIOTIS, *Ετυμολογικό λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, Θεσσαλονίκη 1990³, s. 52; J.D. BABINIOTIS, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας με σχόλια για την σωστή χρήση των λέξεων*, Αθήνα 2002², s. 359; TENZE, *Ετυμολογικό λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας. Ιστορία των λέξεων*, Αθήνα 2011², s. 263; Ch.A. PAPANIZOS, *Οι νεολατινικές γλώσσες στις ελληνικές διαλέκτους. Το ιδίωμα του Γράμμου – λεξικόλογιο*, Αθήνα 2014, s. 103.

wy', wen. *vera di matrimonio* 'anello o fede, l'anello nuziale, specie di Campanella d'oro o d'argento senza gemma/pierścień, obrączka ślubna, rodzaj złotej lub srebrnej obrączki bez klejnotu'¹⁶. Wyraz βέρα w sensie 'obrączka ślubna' został też odnotowany w dialekcie kreteńskim¹⁷. To samo weneckie zapożyczenie funkcjonuje w dialekcie cypryjskim, tyle tylko że oprócz ogólnogreckiego znaczenia 'pierścienek zaręczynowy, obrączka ślubna', przybiera ono także dodatkowy, metaforyczny sens 'sposób życia, maniera, zachowanie się, postępowanie'¹⁸.

2. SŁOWIAŃSKIE POCHODZENIE KRETEŃSKIEGO DIALEKTYZMU BEPA

W literaturze przedmiotu nie znalazłam ani jednej wypowiedzi kwestionującej domniemane słowiańskie pochodzenie wschodniokreteńskiego apelatywu. Nikt do tej pory nie negował nawiązania ngr. wsch.kret. βέρα (f.) 'przymierze; rozejm, czasowe pogodzenie się, pojednanie' do archetypu psł. **věra* (f.) 'wiara, zaufanie/faith, belief'¹⁹, por. stcsł. *вѣра* 'wiara, religia, wyznanie/fides, superstitio, pietas'²⁰, bułg. *вяра* 'wiara, zaufanie, religia'²¹, mac. *вѣра* 'wiara'²², serb. *вјѣра*, ch. *вјѣра*²³, słoweń. *věra*, stpol. *wiara*, *wiera*, pol. *wiara* 'przeświadczenie, przekonanie, że coś jest prawdą; religia, wyznanie; wierność, rzetelność, wiarygodność', dawniej 'zaufanie, przyrzeczenie'²⁴, kasz. *vjara*, cz. *víra* 'wiara, przekonanie; religia'²⁵, słowac. *viera*²⁶, dłuż., głuż. *wjera*, strus. *вѣра* 'πίστις', ros. *вѣра* 'wiara, religia; zaufanie', dial. 'życzenie; ochota; umiejętność; zwykły, tradycyjny ład, porządek;

¹⁶ G. BOERIO, *Dizionario del dialetto veneziano*, Venezia 1829, s. 710; W. MEYER-LÜBKE, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1935, s. 782; A. PRATI, *Vocabolario etimologico italiano*, Roma 1969, s. 488; B. COLONNA, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, Genova 1997, s. 404; A. NOCENTINI, *L'etimologico vocabolario della lingua italiana*, Milano 2010, s. 1308.

¹⁷ I. PAPAGHRIGORAKIS, *Συλλογή ξενολόσσεων λέξεων της ομιλουμένης εν Κρήτη, Χανιά* 1952, s. 26.

¹⁸ K.G. JANGULLIS, *Thesaurus dialecti Cypriae/Θησαυρός κυπριακής διαλέκτου (ερμηνευτικός και ετυμολογικός από το 13ο αι. μέχρι σήμερα)*, Λευκωσία 2002, s. 58.

¹⁹ R. DERKSEN, *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Leiden–Boston 2008, s. 520.

²⁰ F. MIKLOSICH, *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*, Vindobonae 1862-1865, s. 122; ks. A. ZNOSKO, *Słownik cerkiewnosłowiańsko-polski*, Białystok 1996, s. 45.

²¹ *Български етимологичен речник*, t. I, red. V.I. Georgiev, София 1971, s. 217-218.

²² W. PIANKA, Z. TOPOLIŃSKA, B. VIDOESKI, *Słownik macedońsko-polski i polsko-macedoński*, Warszawa 1990, s. 34.

²³ A. GLUHAK, *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb 1993, s. 673-674.

²⁴ A. BRÜCKNER, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, Warszawa 1985⁴, s. 611; W. BORYŚ, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005, s. 687.

²⁵ J. REJZEK, *Český etymologický slovník*, Praha 2001, s. 712-713.

²⁶ V. MACHEK, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957, s. 567-568.

wierzenie przekazywane z pokolenia na pokolenie'²⁷, brus. *vépa* 'wiara, wyznanie'²⁸, ukr. *віра* 'wiara, przekonanie, religia'²⁹. Zestawienie grecko-słowiańskie prezentuje się przekonująco pod względem fonetycznym. Wątpliwości budzi jedynie odmienna semantyka zestawionych wyrazów, z jednej strony 'przymierze; rozejm, czasowe pogodzenie się, pojednanie', z drugiej zaś 'wiara, zaufanie'. Wydaje się, że tę trudność można rozwiązać tylko wtedy, gdy uwzględni się niezaprzeczalny fakt, iż u podstawy każdego przymierza, rozejmu czy porozumienia powinno leżeć obustronne zaufanie i wiara w szczerą intencję drugiej strony konfliktu. Idąc tym tokiem rozumowania, współcześni badacze dość zgodnie zaliczali wyraz ngr. dial. (kret.) *βépa* (f.) 'zawieszenie broni, przymierze, rozejm' do najstarszych zapożyczeń słowiańskich w języku nowogreckim, przejętych już w dobie wczesnego średniowiecza³⁰. W tym miejscu rodzi się jednak kluczowe pytanie, czy słusznie uznano dialektyzm kreteński *βépa* za słowiańską pożyczkę leksykalną? Odpowiedź na to pytanie nie jest łatwa, ale też nie musi być negatywna *a priori*.

Kreteński apelatyw wydaje się dobrze oddawać wyraz słowiański w jego archaicznej formie i rzadko spotykanym znaczeniu, co istotnie mogłoby przemawiać za relatywnie wczesną chronologią omawianego zapożyczenia. Skoro wyraz *βépa*, będący domniemaną pożyczką słowiańską, pojawia się wyłącznie w dialekcie kreteńskim i nigdzie indziej, to należy odpowiedzieć na istotne pytanie, jakimi drogami ów wyjątkowy sławizm mógł trafić na wyspę Kretę. Nie ulega najmniejszej wątpliwości, że militarna semantyka kreteńskiego dialektyzmu ('przymierze; rozejm, czasowe pogodzenie się, pojednanie') wskazuje na pośrednictwo wojskowe. Kiedy zatem ów leksem mógł trafić do dialektu kreteńskiego?

Greccy historycy wyrażają na ogół opinię, że osadnictwo słowiańskie nie mogło rozwijać się w czasach arabskiego panowania na Krecie (ok. 824-961) z uwagi na niezbitą fakt, iż wyspa w tym czasie była izolowana od wszelkich wpływów zewnętrznych. Sytuacja geopolityczna zmieniła się już w roku 961, kiedy to Nikifor Fokas, późniejszy cesarz bizantyński (panował w latach 963-969), na czele wojsk greckich i zaciężnych (m.in. rekrutowanych wśród Słowian bałkańskich) zdołał wyrwać Kretę z rąk arabskich okupantów. Zwycięski wódz dla umocnienia greckiego panowania osadził na wyspie weteranów wojennych. Tej akcji osadniczej, zdaniem greckich uczonych, przypadającej na tzw. II okres bizantyński (961-1204), zawdzięczają swoje powstanie liczne kreteńskie osady o nazwach odetnicznych, funkcjonujące nieprzerwanie w okresie rządów Republiki Weneckiej na wyspie

²⁷ M. VASMER, *Этимологический словарь русского языка*, t. I, Москва 1986, s. 292-293; P. Ja. CZERNYCH, *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, t. I, Москва 1999, s. 141.

²⁸ *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, t. II, red. W.U. Martynau, Мінск 1980, s. 83-84.

²⁹ *Этимологічний словник української мови*, t. I, red. O.S. Melnyczuk, Київ 1982, s. 402.

³⁰ W. BUDZISZEWSKA, *Die Widerspiegelung...*, s. 120; U. HINRICHS, *Der Einfluss des Slavischen...*, s. 641.

(lata 1204-1669). Już Vasmer zasygnalizował w swojej pracy następujące ojkonimy kretańskie motywowane słowiańskimi nazwami etnicznymi:

2.1. Dwie kretańskie osady Άνω Wurgháro // Wulgháro (ngr. Άνω Βουργάρω // Βουλγάρω) i Κάτω Wurgháro // Wulgháro (ngr. Κάτω Βουργάρω // Βουλγάρω), leżące w zachodniej Krecie, biorą swe nazwy od słowiańskich Bułgarów³¹.

2.2. Wieś Charwáta (ngr. Χαρθάτα), leżąca w zachodniej Krecie, poświadczająca osadników pochodzących z plemienia Chorwatów³². Osada, przemianowana w 1961 r. na Peristéri („Gołąb”), dziś już nie istnieje³³.

2.3. Nazwy czterech wsi Sklaworúla (ngr. Σκλαβοπούλα) w zachodniej Krecie, Sklawodhochóri (ngr. Σκλαβοδοχώρι)³⁴ w centralnej części wyspy, Sklawodhiáku // Sklawedhiáku (ngr. Σκλαβοδιάκου // Σκλαβεδιάκου)³⁵ i Skláwi (ngr. Σκλάβοι) we wschodniej Krecie, utworzone od greckiej nazwy Słowian (śgrg. Σκλάβοι³⁶) za pomocą typowo greckich środków derywacyjnych i elementów leksykalnych, wskazują na słowiańskie pochodzenie ich mieszkańców³⁷. Do osad wymienionych przez Vasmera Tomadhakis dodaje jeszcze Sklawókambos (wieś w ep. Rethimno)³⁸.

³¹ M. VASMER, *Die Slaven...*, s. 174; S.J. SPANAKIS, *Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων*, t. I, Ηράκλειο Κρήτης 1991, s. 199; Ch.P. SIMEONIDIS, *Ετυμολογικό λεξικό των νεοελληνικών οικονομίων*, Λευκωσία–Θεσσαλονίκη 2010, s. 375. Nazwa miejscowa jest doskonale poświadczona w okresie panowania weneckiego; por. P. FAURE, *Villes et villages de la Crète Occidentale. Listes inédites (1577-1644)*, „Κρητολογία” 14-15(1982), s. 95; P. FAURE, *Recherches de toponymie crétoise. Opera selecta*, Amsterdam 1989, s. 445.

³² M. VASMER, *Die Slaven...*, s. 175.

³³ S.J. SPANAKIS, *Πόλεις και χωριά...*, t. II, s. 826.

³⁴ Wieś, odnotowana przez Vasmera, nosi dziś nazwę Sklawerochóri (ngr. Σκλαβεροχώρι); zob. S.J. SPANAKIS, *Πόλεις και χωριά...*, t. II, s. 723-724.

³⁵ Wieś Sklawodhiáku // Sklawedhiáku nie pojawia się w spisach ludności od roku 1961, zob. S.J. SPANAKIS, *Πόλεις και χωριά...*, t. II, s. 723.

³⁶ Należy w tym miejscu zaznaczyć, że termin Σκλάβοι, którym byli określani Słowianie w okresie bizantyńskim (zob. E.A. SOPHOCLES, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, Cambridge (USA)–Leipzig 1914, s. 995; por. też przym. śgrg. σκλαβικός ‘słowiański’), powstał z uprzedniej formy etnicznej Σλάβοι na drodze typowych dla języka greckiego procesów fonetycznych: Σλάβοι > *Στλάβοι (forma z epentezą -τ-) > Σκλάβοι (przejście στλ- > σκλ-). Ponieważ w średnowieczu w dużej mierze spośród Słowian rekrutowali się niewolnicy i jeńcy, szybko nazwa etniczna Σκλάβοι w bizantyńskiej grece stała się synonimem niewolnika, stąd ap. σκλάβος m. ‘niewolnik; jeńiec’ (funkcjonujący do dziś w języku nowogreckim) i wywodzące się z niego formy: śr.łac. *sclavus*, wł. *schiano*, fr. *esclave*, hiszp. *esclavo*, ang. *slave* i in., zob. A. FLOROS, *Νεοελληνικό...*, s. 594-595; N.P. ANDRIOTIS, *Ετυμολογικό λεξικό...*, s. 327; J.D. BABINIOTIS, *Λεξικό της νέας ελληνικής...*, s. 1608; TENZE, *Ετυμολογικό λεξικό...*, s. 1285; *Λεξικό...*, s. 1219.

³⁷ M. VASMER, *Die Slaven...*, s. 175; S.J. SPANAKIS, *Ο τοπωνυμικός πλούτος της Κρήτης, „Ονόματα”* 12(1988), s. 517; TENZE, *Πόλεις και χωριά...*, t. II, s. 723-725; Th.E. DETORAKIS, *History of Crete*, translated by J.C. Davis, Iraklion 1994, s. 133; N.P. PAPAĐAKIS, *Σητεία – η πατρίδα του Μύσωνα και του Κορνάρου. Οδηγός για την ιστορία, αρχαιολογία, πολιτισμό της, Σητεία 2000*, s. 148; S.A. APOSTOLAKIS, *Συμβολή στο τοπωνυμικό Πελεκάνου και μικροτοπωνυμικό Αρχοντικού-Σελίνου, Ρέθυμνο 2002*, s. 25; Ch.P. SIMEONIDIS, *Ετυμολογικό λεξικό...*, s. 1279.

Prócz osad powiązanych ze słowiańskimi mieszkańcami, greccy uczeni dostrzegają ponadto w ojkonomii kreteńskiej, poświadczonej dopiero w dobie weneckiej, ślady osadnictwa ormiańskiego i cakońskiego:

2.4. Trzy wsie o nazwie Arméni (ngr. Αρμένιοι), leżące w zachodniej i wschodniej Krecie, uważane są za osady założone przez osadników ormiańskich, osiadłych na wyspie po roku 961. Na ormiańskich mieszkańców wskazuje być może osada Armenochorió (ngr. Αρμενοχωριό), położona w zachodniej Krecie³⁹.

2.5. Nieistniejąca dziś osada Cakóno (ngr. Τσακώνω), leżąca niegdyś w zachodniej części Krety⁴⁰, wskazuje na ludność cakońską (doryckiego pochodzenia), przybyłą na wyspę ze swoich siedzib na Peloponezie. Ponieważ w dobie Cesarstwa Bizantyńskiego Cakonowie służyli w armii greckiej w jednostkach pomocniczych, hipoteza o pojawieniu się osadnictwa cakońskiego na wyspie po wyprawie Nikifora Fokasa w 961 roku jako rezultat świadomego osadzenia weteranów na Krecie wydaje się prawdopodobna⁴¹.

Greccy badacze podkreślają zazwyczaj, że nazwy tych wsi, utworzone według greckiego wzorca słowotwórczego, dokumentują jedynie obecność punkowego osadnictwa słowiańskiego (oraz ormiańskiego), które od 2. połowy X w. rozwijało się w otoczeniu czysto greckim i pod kontrolą elit rządzących Cesarstwa Bizantyńskiego⁴². W dobie panowania weneckiego (XIII-XVII w.) ludność obcojęzyczna (słowiańska i ormiańska) została już zhellenizowana, choć w oficjalnych dokumentach weneckich są często wzmiankowani obywatele kreteńscy noszący nazwisko

³⁸ N.W. TOMADHAKIS, *Σλάβοι εν Κρήτη. Το Ροδοβάνι – τα Καράνου*, „Επετηρίς Εταιρείας Κρητικών Σπουδών” 1(1938), s. 429; TENŽE, *Συμβολή εις την μελέτη των σλαβικών, αρμενικών και τουρκικών εποικήσεων εν Κρήτη*, „Επετηρίς Εταιρείας Κρητικών Σπουδών” 2(1939), s. 11.

³⁹ S.J. SPANAKIS, *Πόλεις και χωριά...*, t. I, s. 147-148; Ch.P. SIMEONIDIS, *Ετυμολογικό λεξικό...*, s. 291.

⁴⁰ S.J. SPANAKIS, *Πόλεις και χωριά...*, t. II, s. 773.

⁴¹ Do tych obserwacji można dodać kolejne spostrzeżenie dotyczące kreteńskiej toponimii i mikrotoponimii odetnicznej. W eparchii Pedhiádha istniała w czasach okupacji tureckiej osada Kóμανοι a. Κομάνοι (zob. M. CHURMUZIS WIZANDIOS, *Κρητικά*, Αθήνα 1842, s. 68; S.J. SPANAKIS, *Πόλεις και χωριά...*, t. I, s. 418-419), świadcząca o osadnictwie Połowców lub Kumanów na Krecie. W eparchii Malewizi opodal wsi Roghdhiá pojawia się nazwa wodna Κουμανοχώρι, równobrzmiąca z nazwą terenową oznaczającą zboczce, zob. E. KACZYŃSKA, *Kreteńskie hydronimy pochodzące od nazw miejscowych*, „Voprosy Onomastiki” 22(2017), z. 1 [w druku]. Apelatywna semantyka onimicznego złożenia mogłaby wskazywać niedwuznacznie na istnienie w przeszłości jakiejś osady Kumanów-Połowców (śgr. Κόμανοι // Κούμανοι) lub wsi założonej przez pierwszego osadnika o nazwisku Κόμανος // Κούμανος. Połowcy nie mogli znaleźć się na Krecie po tureckim podboju wyspy, gdyż w XIII w. zostali dwukrotnie rozbici przez Mongołów i zeszli ze sceny politycznej. Ich resztki za zgodą króla węgierskiego Beli IV osiedliły się w okolicy gór Matra (pn. Węgry). Wydaje się zatem, że toponomastyczne ślady pobytu Połowców-Kumanów na wyspie Krecie powinny być kojarzone z wyprawą Nikifora Fokasa w 961 r.

⁴² S.J. SPANAKIS, *Τα ονόματα των χωριών της Κρήτης*, „Ονόματα” 9(1984), s. 190; TENŽE, *Ο τοπωνυμικός...*, s. 517; Th.E. DETORAKIS, *History...*, s. 133.

Skláwos (tj. „Słowianin”)⁴³, co prawdopodobnie dowodzi słowiańskiego pochodzenia ich przodków, a nie ich ówczesnej przynależności językowej i etnicznej. Podążając tym tokiem rozumowania, można przypuszczać, że osadnictwo słowiańskie na Krecie, oparte na lokowaniu słowiańskich weteranów wojennych w żyznych i ważnych militarnie rejonach wyspy, rozwinęło się na szerszą skalę w 2. połowie X w. (po 961 r.)⁴⁴. W tym czasie mógł też trafić do kreteńskiego zasobu leksykalnego słowiański wyraz **věra*, użyty nie tyle w znaczeniu religijno-moralnym (‘wiara, zaufanie’), ile raczej polityczno-wojskowym (‘przymierze; rozejm, czasowe pogodzenie się, pojednanie’). Grecy kreteńscy współdziałali przecież z ich słowiańskimi sojusznikami i łatwo mogli przejąć termin oznaczający chwilową przerwę w działaniach wojennych. Opierając się na powyższych przesłankach można by się zgodzić z hipotezą badawczą Maxa Vasmera i Wandy Budziszewskiej, że kret. βέρρα reprezentuje ekskluzywną i archaiczną pożyczkę słowiańską.

3. PROBLEM BADAWCZY: POŻYCZKA SŁOWIAŃSKA, ROMAŃSKA CZY OSMAŃSKA?

Rozważania nad kreteńskim wyrazem βέρρα należy rozpocząć od postawienia badawczego pytania, czy w stosunku do powszechnie przyjętej opinii o jego słowiańskiej proveniencji można wysunąć jakiegokolwiek, choćby drobne zastrzeżenia.

Po pierwsze, w dialekcie kreteńskim obserwuje się stosunkowo niewiele zapożyczeń słowiańskich. W sumie można wyróżnić ok. 30 pewnych sławizmów⁴⁵. Wyrazy kreteńskie o słowiańskiej genezie mają zazwyczaj charakter ogólnogrecki, gdyż zo-

⁴³ W 1428 r. źródła weneckie odnotowały następujące osoby, pochodzące z różnych rejonów Krety: Michali Sclavo, Xeno Sclavo, Nicola Sclavo, Xena Sclavo. Późniejsze dokumenty rejestrują kolejnych wyspiarzy o nazwisku Sklawos: Manolius Sclavus (1458), Ioannis Sclavos (1575), Janis Sclavus (1583). Badacze dość zgodnie przyjmują, że byli to Grecy kreteńscy, którzy jedynie w nazwisku przechowali pamięć o swym słowiańskim pochodzeniu; zob. H. NOIRET, *Documents inédits pour servir à l'histoire de la domination vénitienne en Crète de 1380 à 1485*, Paris 1892, s. 322-323, 457; A. KSIRUCHAKIS, *Η βενετοκρατούμενη Ανατολή Κρήτη και Επτάνησος*, Αθήνα 1934, s. 66; N.W. TOMADHAKIS, *Συμβολή...*, s. 10-11. Jeden z przedstawicieli tej rodziny, Manolis Sklawos, posługując się greckim dialektem kreteńskim, opisał wierszem rymowanym trzęsienie ziemi na Krecie w roku 1508; zob. M. SKLAWOS, *Της Κρήτης ο χαλασμός*, Θεσσαλονίκη 2014.

⁴⁴ Gwoli ścisłości należy odnotować, że N. Andriotis (*Πληθυσμός και οικισμοί της ανατολικής Κρήτης (16ος-19ος αι.)*, Ηράκλειο 2006, s. 51-52, przyp. 9) dopuszcza możliwość powstania wymienionych przez Vasmera osad kreteńskich dopiero w wiekach XIV-XV. Na ten okres przypada wzmożony napływ niewolników, jeńców i uchodźców; zob. Ch. VERLINDEN, *La Crète, débûché et plaque tournante de la traite des esclaves aux XIVe et XVe siècles*, w: *Studi in onore di Amintore Fanfani*, t. III, red. A. Giuffrè, Milano 1962, s. 593-669.

⁴⁵ E. KACZYŃSKA, K.T. WITCZAK, *Elementy słowiańskie w leksyce kreteńskiej*, „Rozprawy Komisji Językowej LTN” 53(2008), s. 141.

stały one odziedziczone po epoce bizantyńskiej (np. kret. βάλτος m. ‘bagno, błoto’ < śrgr. βάλλον n. < psł. **bolto*; kret. βέδουρα f. ‘drewniane wiadro na mleko lub zsiadłe mleko’ < śrgr. βεδούριον n. < psł. **věd(ъ)ro*; kret. ζάμπα f. ‘ropucha zielona’ < śrgr. ζάμπα f. ‘ropucha’ < psł. **žaba* f. ‘ropucha, żaba’). Jak zatem wytłumaczyć ekskluzywność zapożyczenia, nieodnotowanego wcześniej w historii języka greckiego?

Po drugie, wyrazy słowiańskie, sprowadzające się do praformy psł. **věra*, mają odpowiedniki w innych językach indoeuropejskich, m.in. w łacinie i w pochodnych językach romańskich, np. łac. *vērus* adi. ‘prawdziwy, autentyczny, niefałszywy, niekłamliwy’, wł. *vero* ‘prawdziwy, rzeczywisty, autentyczny’, także ‘prawda, natura, rzeczywistość’ (np. *giurare il vero* ‘przysięgać prawdę’⁴⁶). Skoro język łaciński funkcjonował na Krecie w dobie antycznej (od II w. p.n.e. do V w. n.e.), a w dobie nowożytnej wyspa podlegała Republice Weneckiej przez niemal pięć wieków (od XIII do XVII w.), to czemu nie można założyć łącińsko-romańskiej genezy kreteńskiego wyrazu βέρα?

Wreszcie należy zwrócić uwagę na kolejny, bynajmniej niebłahy aspekt badanego zagadnienia. Otóż w języku rumuńskim funkcjonuje apelatyw *veră* (f.) ‘kapitulacja’, który nie tylko brzmi tak samo jak dyskutowany termin kreteński βέρα, ale i wykazuje zbieżne znaczenie nawiązujące do polityczno-militarnych konotacji (ngr. wsch.kret. βέρα ‘przymierze; rozejm, czasowe pogodzenie się, pojednanie’ wobec rum. *veră* ‘kapitulacja’). Co ciekawe, językoznawcy nigdy nie traktowali rumuńskiego wyrazu jako zapożyczenia słowiańskiego, przeciwnie, zgodnie zaliczali go do oczywistych zapożyczeń tureckich⁴⁷. Rumuńskie słowo *veră* ‘kapitulacja’ jest zestawiane z leksemem tur. osm. *vère* ‘poddanie, kapitulacja’⁴⁸, ‘oddanie, poddanie (fortecy)’⁴⁹. Wyraz turecki został odnotowany przez dawniejsze słowniki języka tureckiego w znaczeniu wyraźnie militarnym: osm. *vère* ‘kapitulacja, poddanie się/capitulation, surrender’⁵⁰, *vère vermek* ‘poddawać się, kapitulować; poddawać (fortecę)/to capitulate, to give up (a fortress)’⁵¹. W związku z semantyczną zbieżnością obu wyrazów rodzi się pytanie, czy nie należałoby z tego właśnie po-

⁴⁶ W. MEISELS, *Podręczny słownik włosko-polski*, t. II, Warszawa 1986, s. 643.

⁴⁷ H.F. WENDT, *Die türkischen Elemente im Rumänischen*, Berlin 1960, s. 120.

⁴⁸ L. ANTONOWICZ-BAUER, A. DUBIŃSKI, *Słownik turecko-polski, polsko-turecki*, Warszawa 1983, s. 239.

⁴⁹ M. KOZŁOWSKA, *Słownik turecko-polski. Türkçe-Lehçe sözlük*, Warszawa 2006, s. 910.

⁵⁰ H.C. HONY, F. IZ, *A Turkish-English Dictionary*, Oxford 1947, s. 368. Autorzy słownika turecko-angielskiego wskazują miejsce akcentu wyrazowego za pomocą znaku [ˈ]. Co prawda, większość wyrazów tureckich akcentowana jest na finalną sylabę, ale nie mała liczba wyrazów (zwłaszcza złożonych) poświadcza odmienną akcentuację, np. na drugiej, trzeciej, a nawet czwartej sylabie od końca; zob. tamże, s. VIII. Apelatyw ngr. βέρα wykazuje paroksytonezę, podobnie jak wyraz tur. *vère*. W dawniejszych słownikach leksem turecki został odnotowany w starszej formie *vīra*, *vēra* ‘a capitulating, giving up’; zob. J.W. REDHOUSE, *Redhouse’s Turkish Dictionary*, London 1880, s. 857.

⁵¹ H.C. HONY, F. IZ, *A Turkish-English...*, s. 368; J.W. REDHOUSE, *Redhouse’s Turkish...*, s. 857 (przytacza starsze formy tureckie transkrybowane jako *vīra-vīrmek*, *vēra-vērmek*).

wodu uznać turecki wyraz za zapożyczenie słowiańskie⁵²? A może należy rozważyć tureckie pochodzenie kreteńskiego dialektyzmu?

Spróbujemy odpowiedzieć po kolei na powyższe pytania.

3.1. Wyjątkowa ekskluzywność zakładanego zapożyczenia słowiańskiego w dialekcie kreteńskim języka nowogreckiego miałyby ogromną wartość jedynie w tym wypadku, gdyby słowiańska geneza kreteńskiego wyrazu βέρα (f.) ‘przy mierze; zawieszenie broni, rozejm’ była niewątpliwa i niepodważalna. Niestety, w językach słowiańskich spotykamy jedynie jednostkę leksykalną **věra* o odmiennej semantyce ‘wiara, zaufanie, religia’. Nigdzie nie znalazłam poświadczenia tego wyrazu w sensie polityczno-militarnym (‘Waffenstillstand’), o którym informuje Max Vasmer. Co więcej, istnieje uzasadnione podejrzenie, że wyraz kreteński mógł zostać zapożyczony albo z języka włoskiego (zwłaszcza z dialektu weneckiego, zob. 3.2), albo – co bardziej prawdopodobne – z tureckiego (3.3).

3.2. W dialekcie kreteńskim języka nowogreckiego funkcjonuje przymiotnik βέρος ‘autentyczny, rzeczywisty, realny, prawdziwy/γνήσιος, πραγματικός, αληθινός’⁵³, bez wątpienia zapożyczony z języka włoskiego, a ściśle z dialektu weneckiego (wł. *vero* adi. ‘prawdziwy, rzeczywisty; właściwy; autentyczny, szczerzy’, subst. m. ‘prawda; natura, rzeczywistość’ < łac. *vērus*). Ten sam apelatyw, powszechnie uznawany za „italianizm”⁵⁴, występuje też w literackiej formie języka nowogreckiego: ngr. βέρος, -α, -ο adi. ‘prawdziwy, autentyczny/genuine, true, true-blue, true-born, native-born’⁵⁵. Można stwierdzić ponad wszelką wątpliwość, że przywołany powyżej kreteński zwrot βέρα για βέρα, będący poświadczeniem prawdy i autentyczności⁵⁶, bazuje również na przymiotniku βέρος. Grecy kreteńscy żyli prawie pięć wieków pod okupacją Republiki św. Marka (1204-1669) i wielokrotnie podnosili bunt przeciwko weneckiemu zaborcy. Czy zatem kreteński wyraz βέρα f. ‘zawieszenie broni, rozejm’ mógł ukształtować się w warunkach powstań kreteńskich i żmudnych pertraktacji pomiędzy ludnością miejscową a stacjonującymi na Krecie wojskami, podlegającymi władzom Republiki Weneckiej? Nie można wykluczać tego typu sytuacji.

⁵² W dawniejszych słownikach tureckich odnotowano też termin *vèrà* ‘pobożność, religijność/piety, devotion’; por. J.W. REDHOUSE, *Redhouse’s Turkish...*, s. 852. Z dużym prawdopodobieństwem możemy założyć słowiańską genezę tego wyrazu. Ten leksem jednak na gruncie tureckim nie skontaminował się z czysto osmańskim apelatywem *vère* ‘poddanie, kapitulacja; oddanie fortecy’, zob. J.W. REDHOUSE, *Redhouse’s Turkish...*, s. 857.

⁵³ I. PAPAGHRIGORAKIS, *Συλλογή ζενογλώσσων...*, s. 26; A.E. TSIRIGHOTAKIS, *Κρητών διάλεκτος...*, s. 65.

⁵⁴ A. FLOROS, *Νεοελληνικό...*, s. 74; N.P. ANDRIOTIS, *Ετυμολογικό λεξικό...*, s. 52; J.D. BABINIOTIS, *Ετυμολογικό λεξικό...*, s. 264.

⁵⁵ D.N. STAVROPOULOS, *Oxford Greek-English...*, s. 163; I.P. CHORIKOW, M.G. MALEW, *Новогреческо-русский...*, s. 187; J.D. BABINIOTIS, *Λεξικό της νέας ελληνικής...*, s. 360.

⁵⁶ A.E. TSIRIGHOTAKIS, *Κρητών διάλεκτος...*, s. 65.

3.3. Kreteński leksem βέρα (f.) ‘zawieszenie broni, rozejm/Waffenstillstand’ ma semantykę zbliżoną do rumuńskiego apelatywu *veră* (f.) ‘kapitulacja’ oraz tureckiego wyrazu *vère* ‘poddanie, kapitulacja; oddanie (fortecy)’⁵⁷, dawniej (w XVII w.) też ‘zawieszenie broni, rozejm’⁵⁸. Wyraz turecki ma charakter historyczny i oznacza honorowe poddanie twierdzy na mocy porozumienia, zgodnie z którym ogłasza się czasowe zawieszenie broni. Umowa poddania się daje prawo żołnierzom i zmilitaryzowanym obrońcom twierdzy, a także cywilom, przebywającym w obrębie murów, do opuszczenia twierdzy (z bronią lub bez niej) i udania się gdzie indziej. Wyraz jest dobrze motywowany na gruncie języków turkijskich⁵⁹, gdyż zwrot *vère vermek* ‘poddawać się, kapitulować; poddawać (fortecę)/to capitulate; to give up (a fortress)’⁶⁰ to typowa *figura etymologica*, por. tur. *vermek* ‘dawać, darować, ofiarować, dawać w prezencie; poświęcać, oddawać na własność’⁶¹.

Rumuński apelatyw *veră* (f.) ‘kapitulacja’ został uznany za zapożyczenie tureckie⁶², co skłania do wysunięcia hipotezy badawczej, że również kreteńskie słowo βέρα (f.) ‘przymierze, zawieszenie broni, rozejm, czasowe pogodzenie się, pojednanie’ zostało przejęte ze źródła tureckiego⁶³ (por. tur. *vère* ‘poddanie, kapitulacja; oddanie fortcey’) i nie ma nic wspólnego ze słowiańskim gniazdem leksykalnym wywodzącym się z archetypu psł. **věra* (f.) ‘wiara, zaufanie/faith, belief’⁶⁴. Co więcej, zbieżność fonetyczna wyrazu słowiańskiego z apelatywem tureckim mogła wywołać w językach południowosłowiańskich kontaminację dwóch terminów

⁵⁷ Zob. H.C. HONY, F. IZ, *A Turkish-English...*, s. 368; L. ANTONOWICZ-BAUER, A. DUBIŃSKI, *Słownik turecko-polski...*, s. 239; M. KOZŁOWSKA, *Słownik turecko-polski...*, s. 910.

⁵⁸ Słownik języków orientalnych, wydany pod koniec XVII stulecia w Wiedniu, notuje wyraz osmańsko-turecki *wire, were* w obu podanych znaczeniach; zob. F. À MESGNIEN MENINSKI, *Complementum thesauri linguarum orientalium, seu onomasticum Latino-Turcico-Arabico-Persicum*, Viennae 1687, s. 332-333, s.v. *deditio* (‘poddanie się, kapitulacja’); s. 786, s.v. *induciae* (‘zawieszenie broni, rozejm’).

⁵⁹ O pojęciu i rodzinie języków turkijskich zob. T. MAJTCZAK, B. SIERADZKA-BAZIUR, D. MIKA, *O zapożyczeniach turkijskich w języku polskim*, „Roczniki Humanistyczne” 61(2013), z. 6, s. 95-96.

⁶⁰ J.W. REDHOUSE, *Redhouse's Turkish...*, s. 867; H.C. HONY, F. IZ, *A Turkish-English...*, s. 368. Należy odnotować, że sens ‘poddawać się, kapitulować’ jest potwierdzony źródłowo już w VIII w. n.e. na inskrypcji Kül Tégina (685-731), jednego z najwybitniejszych wodzów drugiego kaganatu tureckiego; por. staroturecką frazę *ordu:ğ bérmedi*, „[Kül Tégin] nie poddał obozu/did not surrender the camp”, zob. G. CLAUSON, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972, s. 203, 399.

⁶¹ M. KOZŁOWSKA, *Słownik turecko-polski...*, s. 911.

⁶² H.F. WENDT, *Die türkischen Elemente...*, s. 120.

⁶³ Dotychczasowe opracowania zapożyczeń tureckich w dialekcie kreteńskim języka nowogreckiego, jak i w nowogreckim języku literackim, nie biorą pod uwagę tureckiej genezy kreteńskiego apelatywu βέρα, zob. I. PAPAGHRIGHORAKIS, *Συλλογή ξενολόγων...*; P. KIRANUDHIS, *Μορφολογία των τουρκικών δανείων της ελληνικής γλώσσας*, Θεσσαλονίκη 2009; W. ORFANOS, *Λέξεις τουρκικής προέλευσης στο κρητικό ιδίωμα*, Ηράκλειο 2014.

⁶⁴ R. DERKSEN, *Etymological Dictionary...*, s. 520.

odmiennego pochodzenia, jeśli znaczenie ‘Waffenstillstand/zawieszenie broni, rozejm’, zakładane przez Vasmera, pojawiło się w tych językach.

4. GRECKIE ŚWIADECTWA LITERACKIE Z XVIII-XX W.

Jednostkę leksykalną βέρα poświadcza ludowa pieśń kreteńska z końca XIX w., przytoczona przez Timotheosa Wenerisa, metropolitę Krety (1934-1941), w jego monumentalnej pracy poświęconej słynnemu na Krecie monastyrowi w Arkádhi⁶⁵:

Κι' ο Μιραλάης είπενε να κάμουνε γιουρούσι
 τσοι στάβλους για να πιάσουνε 'πο κει να πολεμούσι.
 Και του Γουμένου μήνυσε να πα να κάμουν **βέρα**
 όλοι για να γλυτώσουνε γυναίκες και κοπέλια.
 Κι' ως ο Χαιρέτης τ' άκουσε, σέρνει φωνή μεγάλη:
 «Εμείς θε να καούμενε, δεν δίδομενε ράι».

(I Miralais powiedział, żeby [powstańcy] szturmem / zajęli stajnie i stamtąd walczyli. / I polecił Igumenowi⁶⁶ zawrzeć rozejm, / żeby ocalić kobiety i dzieci. / Gdy to Chieretis usłyszał, zakrzyknął wielkim głosem: / „Spłoniemy żywcem, a nie ustąpimy”).

Cytowany fragment pieśni opisuje dramatyczną sytuację powstańców kreteńskich i ludności cywilnej ukrywającej się w murach klasztoru w roku 1866 w czasie krwawego zrywu niepodległościowego, wymierzonego przeciw tureckim okupantom⁶⁷. Wysłunięta przez jednego z obrońców monastynu propozycja zawarcia tymczasowego rozejmu dla ocalenia kobiet i dzieci (να κάμουν **βέρα**/όλοι για να γλυτώσουνε γυναίκες και κοπέλια) spotyka się z ostrą reakcją powstańca Chieretisa: Εμείς θε να καούμενε, δεν δίδομενε ράι „Spłoniemy żywcem, a nie ustąpimy”. Pieśń poświęcona bohaterskim Kreteńczykom, napisana w miejscowym dialekcie⁶⁸,

⁶⁵ T.M. WENERIS, *To Arkádi διά των αιώνων*, Αθήνα 1938, s. 352.

⁶⁶ Igumenem (przeorem) klasztoru w Arkádhi w roku 1866 był Gabriel Marinakis; zob. Th.E. DETORAKIS, *History...*, s. 336. Zginął on z rąk tureckich 9 XI 1866 r.

⁶⁷ Z monastylem Arkádhi wiąże się tragiczne wydarzenie, które rozegrało się w listopadzie 1866 r. podczas kreteńskiego powstania narodowowyzwoleńczego (1866-1869). Po dwóch dniach oblężenia klasztoru przez piętnastotysięczny oddział turecki kretenci obrońcy podjęli dramatyczną decyzję o wysadzeniu znajdującej się w obrębie murów prochowni, w której ukryło się ok. 600 kobiet i dzieci. Dzień zbiorowego samobójstwa Kreteńczyków, 9 listopada, obchodzony jest na Krecie jako święto narodowe, zob. *Η Κρήτη: Ιστορία και πολιτισμός*, t. II, red. N.M. Panajotakis, Ηράκλειο 1988, s. 397-398.

⁶⁸ Na dialektały charakter utworu wskazuje chociażby ap. kret. κοπέλι n. ‘chłopiec, dziecko’, zob. A.W. KSANTHINAKIS, *Λεξικό ερμηνευτικό...*, s. 348; J.E. APOSTOLAKIS, *Παλαινές κρητικές αθιβολές...*, s. 221.

potwierdza istnienie na gruncie kreteńskim apelatytu βέρα w znaczeniu ‘zawieszenie broni, rozejm, czasowe pogodzenie się, pojednanie’. Fakt, że słowo βέρα pada w kontekście wydarzeń rozgrywanych w okresie osmańskiej okupacji Krety, mógłby dodatkowo wzmacniać tezę o tureckim pochodzeniu apelatytu.

Mocnym argumentem przemawiającym za turecką genezą słowa βέρα wydają się przykłady użycia tego wyrazu poza obszarem Krety przez pisarzy i poetów urodzonych i wychowanych w innych rejonach Grecji.

Wyrażenie κά(μ)νω βέρα spotykamy w dziele historycznym Konstandinosa Dapontesa (pochodzącego z wyspy Skopelos)⁶⁹ pt. *Δακικαί εφημερίδες* (*Dackie dzienniki*), opisującym w układzie chronologicznym wydarzenia rosyjsko-tureckiej wojny z lat 1736-1739. Wyraz βέρα pojawia się we fragmencie odnoszącym się do wypadków, które rozegrały się w maju 1738 r.: „βλέποντες δε οι Νέμτζοι προ οφθαλμών τον χαλασμόν, και το κακόν τους τέλος, έκαμαν βέρα, παραδίδοντες τα δύο καστέλλια, οπου ευρίσκονται εκεί εις το πογάζι, με δεκατέσσαρα τόπια μεγάλα, και με τζεπχανέν” („Les Allemands, voyant sous leurs yeux la fin funeste qui les attendait, se rendirent à composition. De cette manière, les deux forteresses de la gorge, quatorze canons de gros calibre, de nombreuses munitions”⁷⁰). Frazeologizm κά(μ)νω βέρα w zestawieniu z sąsiadującą frazą παραδίδοντες τα δύο καστέλλια („poddając dwie fortece”) nie pozostawia żadnych wątpliwości co do semantyki leksemu βέρα. Niemcy, świadomi swej klęski, podejmują decyzję o kapitulacji i poddaniu m.in. dwóch twierdz. Ponieważ czas życia Dapontesa (1713-1784) przypada na okres panowania osmańskiego na ziemiach greckich, nie dziwi obecność w języku kronikarza wielu słów tureckich (πογάζι < tur. *boğaz* ‘gardło; wąskie górskie przejście’, τόπι < tur. *top* ‘armata, działo’, τζεπχανέν < tur. *cephane* ‘amunicja’), do których należy zaliczyć również dyskutowany wyraz βέρα.

Wyrażenie ngr. κά(μ)νω βέρα ‘składać kapitulację, podpisywać akt kapitulacji, kapitulować, poddawać się nieprzyjacielowi’ znajdujemy również w utworze wierszowanym Joanisa Ksurisa, zatytułowanym *Τα κατά τον Άθω και Τένεδον εν έτει 1807* (*Zdarzenia przy Athos i Tenedos w roku 1807*). Poemat, skomponowany w ludowym piętnastozgłoskowcu, opisuje zwycięskie bitwy morskie, które stoczył w roku 1807 (podczas wojny rosyjsko-tureckiej) rosyjski wiceadmirał Dmitrij Nikołajewicz Sieniawin (1763-1831) u brzegów wyspy Tenedos oraz w pobliżu przylądka Athos (płw. Chalkidycki)⁷¹. Joanis Ksuris (zm. 1827), syn Dhimitriosia, był kapitanem floty handlowej wiozącej wino na wyspę Tenedos. Istotne jest, że

⁶⁹ Zob. N. CHADZINIKOLAU, *Literatura nowogrecka 1453-1983*, Warszawa-Poznań 1985, s. 19; M. VITTI, *Historia literatury nowogreckiej*, tłum. J. Wegner, M. Czarnocińska, K. Rowińska, Warszawa 2015, s. 126-127.

⁷⁰ K.K. DAPONTES, *Δακικαί εφημερίδες – Ephémérides Daces, ou Chronique de la guerre de quatre ans (1736-1739)*, publiée, traduite et annotée par E. Legrand, Paris 1880, s. 96.

⁷¹ *Τα κατά τον Άθω και Τένεδον εν έτει 1807. Το στιχούργημα Ιω. Δ. Ξουρή*, „Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρίας της Ελλάδος” 1(1883), s. 461-480.

pochodził on z eubejskiej Kyme. W utworze, który zapewne powstał przed rokiem 1827, obserwujemy trzykrotne użycie zwrotu κά(μ)νω βέρα ‘składać kapitulację, kapitulować’⁷². Z wierszy στον κόσμο δεν ακούστηκε ετούτην την ημέρα, / οι Αλμπανέζοι των Τουρκών διά να κάμουν βέρα dowiadujemy się, że Epiroci (nazywani przez Ksurisa Albańczykami), którzy towarzyszyli Grekom w obronie tenedyjskiej twierdzy (dowodzonej przez rosyjskiego oficera), dumni są z tego, że nigdy nie skapitulowali przed Turkami. W innym fragmencie mowa jest o obrońcach oblężonej cytadeli, którzy z niecierpliwością oczekują przybycia do brzegów Tenedos floty rosyjskiego wiceadmirała Sieniawina. Niepojawienie się Sieniawina grozi utratą twierdzy i koniecznością złożenia kapitulacji: Ανίσως δεν εφάινονταν Συνέβης την Δευτέρα, / το κάστρο ήταν να χαθή, διά να **κάνη βέρα**. Ostatni przykład nie pozostawia żadnych wątpliwości, że apelatyw βέρα oznacza ‘kapitulację’: „Η καπετάνια στάθηκε, μαρνάει τη μπαντιέρα, τα ρούσικα προσκύνησε και τους εκάμνει βέρα” „(turecki) okręt flagowy zatrzymał się, opuścił banderę, ukorzył się przed rosyjskimi okrętami i złożył kapitulację”. Joanis Ksuris, poeta z eubejskiej Kyme, używa zatem wyrazu βέρα w tym samym znaczeniu, w którym występuje tur. *vère* ‘poddanie, kapitulacja’.

Za dowód tureckiego pochodzenia apelatywu βέρα może służyć wreszcie związek frazeologiczny φλάμπουρο βέρας, oznaczający ‘flagę, którą wywiesza się na znak poddania, kapitulacji’. Zwrot φλάμπουρο βέρας, poświadczony przez Jeorjosa Zolotasa w jego monografii opisującej historię wyspy Chios⁷³, ma niewątpliwie charakter ludowy i jest odpowiednikiem ogólnogreckiego frazeologizmu λευκή σημαία ‘biała flaga’ i pol. *białej flagi*, która od roku 1899 stanowi międzynarodowy symbol aktu poddania się. Apelatyw ngr. lud. φλάμπουρο (n.) oznacza ‘sztandar, chorągiew, proporzec, flagę wojenną, flagę powstańczą’⁷⁴, por. też ap. kret. (Sfákia) χλάμπουρο (n.) ‘powstaniec, partyzant’⁷⁵, Χλαμπουριάρης, strumień na Krecie w okol. wsi Metaksochóri w ep. Monofátsi⁷⁶ (por. ngr. lud. φλαμπουριάρης m. ‘żołnierz noszący chorągiew, chorąży’⁷⁷). Grecki frazeologizm φλάμπουρο βέρας, potwierdzony w końcu XIX w., mógł być naśladownictwem

⁷² K.L. GHUNAROPULOS, *Ta κατά τον Άθω...*, s. 466, 457, 476.

⁷³ J.I. ZOLOTAS, *Ιστορία της Χίου*, t. III, Αθήνα 1926, s. 262.

⁷⁴ J.D. BABINIOTIS, *Λεξικό της νέας ελληνικής...*, s. 1889; *Λεξικό...*, s. 1430; *Χρηστικό λεξικό...*, s. 1709.

⁷⁵ A.W. KSANTHINAKIS, *Λεξικό...*, s. 564.

⁷⁶ TLK 1953, Μεταξοχωρίου Α/600(506).3. Skrótem TLK oznaczono materiały archiwalne, zebrane w latach 1953-1957 z inicjatywy Towarzystwa Kretańskich Studiów Historycznych (ngr. Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών). Dokumentacja, przechowywana obecnie w Muzeum Historii Krety w Iraklio, tworzy osobny (dotychczas niewydany) zbiór pod nazwą „Archiwum toponimów Krety” (ngr. Αρχείο τοπωνυμίων Κρήτης), zob. E. KACZYŃSKA, *Kretańskie nazwy wodne pochodne od terminów hydrograficznych*, „Onomastica” 58(2014), s. 194, przyp. 2.

⁷⁷ I.P. CHORIKOW, M.G. MALEW, *Новогреческо-русский...*, s. 791.

tureckiego wyrażenia *vère beyaz bayrağı* ‘biała flaga poddania’⁷⁸. Wyrażenie to musiało funkcjonować w języku tureckim w wieku XVII, skoro użyte zostało przez Ewliję Czelebiego, słynnego tureckiego podróżnika, autora 10-tomowej *Księgi podróży (Seyahatnâme)*⁷⁹.

Przegląd źródeł literackich poświadcza użycie wyrazu βέρα w sensie ‘poddanie, kapitulacja’, a także wyrażenia κά(μ)νω βέρα ‘składać kapitulację, podpisywać akt kapitulacji, kapitulować, poddawać się nieprzyjacielowi’ oraz frazeologizmu φλάμπουρο βέρας ‘biała flaga’ (dosłownie ‘flaga kapitulacji’) w ludowej literaturze greckiej XVIII i XIX stulecia, a także w opracowaniach typu naukowego w XX w. Na Krecie wyraz βέρα przybrał nieco odmienne znaczenie ‘rozejm, zawieszenie broni, tymczasowe pojednanie’, co prawdopodobnie wynika z faktu, że wywieszenie białej flagi prowadziło do czasowego zawieszenia broni i do rozmów pomiędzy dwiema wrogimi stronami, a następnie do podpisania konkretnych warunków poddania się i kapitulacji. Kreteńczycy opisywali zatem rzeczonym apelatywem βέρα stan pośredni pomiędzy użyciem białej flagi a kapitulacją.

5. PODSUMOWANIE

Długie lata osmańskiej okupacji ziem greckich odcisnęły silne piętno na demotyku greckim⁸⁰. W języku greckim okresu turkokracji i późniejszych czasów kształtowania się greckiej państwowości obserwuje się ogromną liczbę zapożyczeń tureckich wywodzących się z terminologii wojskowej, administracyjnej, dyplomatycznej, handlowej i użytkowej⁸¹. Apelatyw βέρα w znaczeniu ‘poddanie, kapitulacja’ (wtórnie ‘zawieszenie broni, rozejm’) został przejęty przez Greków, siłą rzeczy, w burzliwym okresie osmańskiej niewoli. Trafił on do języka greckiego w wiekach turkokracji i funkcjonował w nim lub w niektórych gwarach ludowych (np. w dialekcie kreteńskim) przynajmniej do lat sześćdziesiątych XX w.

Dochodzimy zatem do ostatecznej konkluzji, że słowiańskie pochodzenie kreteńskiego apelatywu βέρα (f.) ‘zawieszenie broni, rozejm, czasowe pogodzenie się, pojednanie’ głównie z powodu semantyki, ale i względów historycznych powinno zostać odrzucone. W obecnym stanie badań turecka geneza kreteńskiego wyrazu

⁷⁸ W języku tureckim funkcjonuje też inna, krótsza wersja *vèrebayrağı* ‘flaga kapitulacji/flag of surrender’; zob. H.C. HONY, F. IZ, *A Turkish-English...*, s. 368.

⁷⁹ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, t. VIII, red. S.A. KAHRAMAN, İstanbul 2003, s. 136; zob. także *Księga podróży Ewliji Czelebiego*, red. Z. Abrahamowicz, Warszawa 1969.

⁸⁰ G. HORROCKS, *Greek. A History of the Language and its Speakers*, Chichester 2010², s. 381.

⁸¹ We współczesnej leksyce greckiej obserwujemy wiele wyrazów tureckiego pochodzenia, wśród których znaczącą grupę tworzą określenia przedmiotów codziennego użytku; zob. R. BROWNING, *Medieval and Modern Greek*, London 1969, s. 100-101; M. MORANI, *Introduzione alla linguistica greca*, Alessandria 1999, s. 246-247.

jest – jak sądzę – bardziej uzasadniona niż tradycyjna hipoteza o jego słowiańskim pochodzeniu.

BIBLIOGRAFIA

- ABRAHAMOWICZ Z. (red.): *Księga podróży Ewliji Czelebiego*, Warszawa 1969.
- ANDRIOTIS N.P. (ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ Ν.Π.): *Ετυμολογικό λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής, Θεσσαλονίκη 1990³.*
- ANDRIOTIS N. (ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ Ν.): *Πληθυσμός και οικισμοί της ανατολικής Κρήτης (16ος–19ος αι.)*, Ηράκλειο 2006.
- ANTONOWICZ-BAUER L., DUBIŃSKI A.: *Słownik turecko-polski, polsko-turecki*, Warszawa 1983 (1997²).
- ΑΡΟΣΤΟΛΑΚΗΣ J.E. (ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗΣ Γ.Ε.): *Παλαιινές κρητικές αθιβολές. Λεξικό. Λέξεις, φράσεις και μαντινάδες του κρητικού γλωσσικού ιδιώματος*, Ηράκλειο 2008.
- ΑΡΟΣΤΟΛΑΚΗΣ S.A. (ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗΣ Σ.Α.): *Συμβολή στο τοπωνυμικό Πελεκάνου και μικροτοπωνυμικό Αρχοντικού-Σελίνου*, Ρέθυμνο 2002.
- BABINIOTIS J.D. (ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ Γ.Δ.): *Λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας με σχόλια για την σωστή χρήση των λέξεων*, Αθήνα 2002².
- BABINIOTIS J.D. (ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ Γ.Δ.): *Ετυμολογικό λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας. Ιστορία των λέξεων*, Αθήνα 2011².
- BOERIO G.: *Dizionario del dialetto veneziano*, Venezia 1829.
- BORYŚ W.: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
- BROWNING R.: *Medieval and Modern Greek*, London 1969.
- BRÜCKNER A.: *Etymologiczny słownik języka polskiego*, Warszawa 1985⁴.
- BUDZISZEWSKA W.: *Die Widerspiegelung der Kultur der Slawen in den slawischen Lehnwörtern in neugriechischen Dialekten*, „Linguistique Balkanique” 33(1990), f. 3-4, s. 119-126.
- BUDZISZEWSKA W.: *Zapóyczzenia słowiańskie w dialektach nowogreckich*, Warszawa 1991.
- CHARALAMBAKIS Ch. (ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗΣ Χ.) (red.): *Χρηστικό λεξικό της Νεοελληνικής γλώσσας*, Αθήνα 2014.
- CHADZINIKOLAU N.: *Literatura nowogrecka 1453-1983*, Warszawa–Poznań 1985.
- CHORIKOW I.P., MALEW M.G. (ΧΟΡΙΚΟΒ Ι.Π., ΜΑΛΕΒ Μ.Γ.): *Новогреческо-русский словарь*, Москва 1980.
- CHURMUZIS WIZANDIOS M. (ΧΟΥΡΜΟΥΖΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ Μ.): *Κρητικά*, Αθήνα 1842.
- CLAUSON G.: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972.
- COLONNA B.: *Dizionario etimologico della lingua italiana*, Genova 1997.
- CZERNYCH P.Ja. (ЧЕРНЫХ П.Я.): *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, t. I, Москва 1999.
- DAPONTES K.K.: *Δακικά εφημερίδες – Ephémérides Daces, ou Chronique de la guerre de quatre ans (1736-1739)*, publiée, traduite et annotée par E. Legrand, Paris 1880.
- DERKSEN R.: *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Leiden–Boston 2008.
- DETORAKIS Th.E.: *History of Crete*, translated by J.C. Davis, Iraklion 1994.

- DHARIWIANAKIS A. (ΔΑΡΙΒΙΑΝΑΚΗΣ Α.): Η ζωντανή κρητική διάλεκτος, τ. Ι: Λεξικό, Ηράκλειο 2009.
- FAURE P.: Villes et villages de la Crète Occidentale. Listes inédites (1577-1644), „Κρητολογία“ 14-15(1982), s. 77-104.
- FAURE P.: Recherches de toponymie crétoise. Opera selecta, Amsterdam 1989.
- FLOROS A. (ΦΛΩΡΟΣ Α.): Νεοελληνικό ετυμολογικό και ερμηνευτικό λεξικό, Αθήνα 1980.
- GEORGIEV V.I. (ΓΕОРГИЕВ В.И.) et alii (red.): Български етимологичен речник, т. I, София 1971.
- GHAREFALAKIS N. (ΓΑΡΕΦΑΛΑΚΗΣ Ν.): Λεξικό ιδιωματισμών κρητικής διαλέκτου (Περιοχή Σητείας), Σητεία 2002.
- GHUNAROPULOS K.L. (ΓΟΥΝΑΡΟΠΟΥΛΟΣ Κ.Λ.) (red.): Τα κατά τον Αθω και Τένεδον εν έτει 1807. Το στιχούργημα Ιω. Δ. Ξουρή, „Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρίας της Ελλάδος“ 1(1883), s. 461-480.
- GLUHAK A.: Hrvatski etimološki rječnik, Zagreb 1993.
- HINRICHS U.: Der Einfluss des Slavischen in Südosteuropa, w: *Handbuch der Südosteuropa-Linguistik*, red. U. Hinrichs unter Mitarbeit von U. Büttner, Wiesbaden 1999, s. 619-647.
- HONY H.C., IZ F.: A Turkish-English Dictionary, Oxford 1947.
- HORROCKS G.: Greek. A History of the Language and its Speakers, Chichester 2010².
- IAKOW D. (ΙΑΚΩΒ Δ.) (red.): Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής, Θεσσαλονίκη 2005.
- IDHOMENEOS M.I. (ΙΔΟΜΕΝΕΩΣ Μ.Ι.): Κρητικό γλωσσάριο, τ. I-II, Ηράκλειο 2006-2013.
- JANGULLIS K.G. (ΓΙΑΓΚΟΥΛΛΗΣ Κ.Γ.): Thesaurus dialecti Cypriae/Θησαυρός κυπριακής διαλέκτου (ερμηνευτικός και ετυμολογικός από το 13ο αι. μέχρι σήμερα), Λευκωσία 2002.
- KACZYŃSKA E.: Kreteńskie nazwy wodne pochodne od terminów hydrograficznych, „Onomastica” 58(2014), s. 193-209.
- KACZYŃSKA E.: Kreteńskie hydronimy pochodzące od nazw miejscowych, „Voprosy Onomastiki” 22(2017), z. 1 [w druku].
- KACZYŃSKA E., WITCZAK K.T.: Elementy słowiańskie w leksyce kreteńskiej, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 53(2008), s. 129-146.
- KAHRAMAN S.A. (red.), Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, t. VIII, İstanbul 2003.
- KIRANUDHIS P. (ΚΥΡΑΝΟΥΔΗΣ Π.): Μορφολογία των τουρκικών δανείων της ελληνικής γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2009.
- KONDHILAKIS J.D. (ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ Ι.Δ.): Κρητικόν λεξιλόγιον, Ηράκλειον 1990.
- KONDOSOPULOS N.G. (ΚΟΝΤΟΣΟΠΟΥΛΟΣ Ν.Γ.): Θέματα κρητικής διαλεκτολογίας, Αθήνα 1997.
- KOZŁOWSKA M.: Słownik turecko-polski. Türkçe-Lehçe sözlük, Warszawa 2006.
- KRITSOTAKIS J. (ΚΡΙΤΣΩΤΑΚΗΣ Γ.): Στειακό λεξικολόγιο, Μαρωσιά Σητείας 2012.
- KSANTHINAKIS A.W. (ΞΑΝΘΙΝΑΚΗΣ Α.Β.): Λεξικό ερμηνευτικό και ετυμολογικό του δυτικοκρητικού γλωσσικού ιδιώματος, Ηράκλειο 2001².
- KSIRUCHAKIS A. (ΚΣΗΡΟΥΧΑΚΗΣ Α.): Η βενετοκρατούμενη Ανατολή Κρήτη και Επτάνησος, Αθήνα 1934.
- MACHEK V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského, Praha 1957.
- MAJTCZAK T., SIERADZKA-BAZIUR B., MIKA D.: O zapożyczeniach turkijskich w języku polskim, „Roczniki Humanistyczne” 61(2013), z. 6, s. 93-107.

- MARTYNAU W.U. (МАРТЫНАЎ В.У.) (red.): Этымалагічны слоўнік беларускай мовы, t. II, Мінск 1980.
- MEISELS W.: Podręczny słownik włosko-polski, t. I-II, Warszawa 1986.
- MEYER-LÜBKE W.: Romanisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg 1935.
- MELNYCZUK O.S. (МЕЛЬНИЧУК О.С.) (red.): Етимологічний словник української мови, t. I, Київ 1982.
- MESGNIEN MENINSKI F. à: Complementum thesauri linguarum orientalium, seu onomasticum Latino-Turcico-Arabico-Persicum, Viennae 1687.
- MIKLOSICH F.: Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum, Vindobonae 1862-1865.
- MORANI M.: Introduzione alla linguistica greca, Alessandria 1999.
- NOCENTINI A.: L'etimologico vocabolario della lingua italiana, Milano 2010.
- NOIRET H.: Documents inédits pour servir à l'histoire de la domination vénitienne en Crète de 1380 à 1485, Paris 1892.
- ORFANOS W. (ΟΡΦΑΝΟΣ Β.): Λέξεις τουρκικής προέλευσης στο κρητικό ιδίωμα, Ηράκλειο 2014.
- PANAJOTAKIS N.M. (ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ Ν.Μ.) (red.): Η Κρήτη: Ιστορία και πολιτισμός, t. I-II, Ηράκλειο 1987-1988.
- PANGALOS J.E. (ΠΑΓΚΑΛΟΣ Γ.Ε.): Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης, t. I-VII, Αθήνα 1955-1975.
- ΠΑΡΑΔΗΑΚΗΣ Ν.Ρ. (ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ Ν.Ρ.): Σητεία – η πατρίδα του Μύσωνα και του Κορνάρου. Οδηγός για την ιστορία, αρχαιολογία, πολιτισμό της, Σητεία 2000.
- ΠΑΡΑΘΡΗΓΗΟΡΑΚΗΣ Ι. (ΠΑΠΑΘΡΗΓΟΡΑΚΗΣ Ι.): Συλλογή ξενογλώσσων λέξεων της ομιλουμένης εν Κρήτη, Χανιά 1952.
- ΠΑΡΑΡΙΖΟΣ Χ.Α. (ΠΑΠΑΡΙΖΟΣ Χ.Α.): Οι νεολατινικές γλώσσες στις ελληνικές διαλέκτους. Το ιδίωμα του Γράμμου – λεξιλόγιο, Αθήνα 2014.
- PERISTERAKIS A. (ΠΕΡΙΣΤΕΡΑΚΗΣ Α.): Σφακιανά. Τοπωνύμια – Γλωσσάρι – Μαντινάδες – Παροιμίες – Ανίγματα κ. ά., Αθήνα 1991.
- PIANKA W., TOPOLIŃSKA Z., VIDOESKI B.: Słownik macedoński-polski i polsko-macedoński, Warszawa 1990.
- ΠΙΤΥΚΑΚΗΣ Μ.Ι. (ΠΙΤΥΚΑΚΗΣ Μ.Ι.): Το γλωσσικό ιδίωμα της ανατολικής Κρήτης, t. I-II, Νέαπολη Κρήτης 2001².
- PRATI A.: Vocabolario etimologico italiano, Roma 1969.
- REDHOUSE J.W.: Redhouse's Turkish Dictionary, London 1880.
- REJZEK J.: Český etymologický slovník, Praha 2001.
- RODHAKIS Th.I. (ΡΟΔΑΚΗΣ Θ.Ι.): Το κρητικό λαλόλογιο, Ηράκλειο Κρήτης 2005.
- ROHLFS G.: Lexicon Graecanicum Italiae inferioris. Etymologisches Wörterbuch der unteritalienischen Gräzität, Tübingen 1964.
- SAULNIER F.: Anoyà, un village de montagne crétois, Paris 1980.
- SIMEONIDIS Ch.P. (ΣΥΜΕΩΝΙΔΗΣ Χ.Π.): Ετυμολογικό λεξικό των νεοελληνικών οικωνυμίων, Λευκωσία–Θεσσαλονίκη 2010.
- SKACH E.: Die Lautgeschichte des frühen Slavischen in Griechenland im Lichte der Lehnbeziehungen, Wien 2008 (nieopublikowana dysertacja doktorska).
- SKLAWOS M. (ΣΚΛΑΒΟΣ Μ.): Της Κρήτης ο χαλασμός, Θεσσαλονίκη 2014.

- SOPHOCLES E.A.: Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods, Cambridge (USA)–Leipzig 1914 (przedruk: Hildesheim–New York 1975).
- SPANAKIS S.J. (ΣΠΑΝΑΚΗΣ Σ.Γ.): Τα ονόματα των χωριών της Κρήτης, „Ονόματα” 9(1984), s. 190-192.
- SPANAKIS S.J. (ΣΠΑΝΑΚΗΣ Σ.Γ.): Ο τοπωνυμικός πλούτος της Κρήτης, „Ονόματα” 12(1988), s. 517-519.
- SPANAKIS S.J. (ΣΠΑΝΑΚΗΣ Σ.Γ.): Πόλεις και χωριά της Κρήτης στο πέρασμα των αιώνων, t. I-II, Ηράκλειο Κρήτης 1991-1993.
- STAVROPOULOS D.N.: Oxford Greek-English Learner’s Dictionary, Oxford 1992⁴.
- TOMADHAKIS N.W. (ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ Ν.Β.): Σλάβοι εν Κρήτη. Το Ροδοβάνι – τα Καράνου, „Επετηρίς Εταιρείας Κρητικών Σπουδών” 1(1938), s. 425-431.
- TOMADHAKIS N.W. (ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ Ν.Β.): Συμβολή εις την μελέτη των σλαβικών, αρμενικών και τουρκικών εποικήσεων εν Κρήτη, „Επετηρίς Εταιρείας Κρητικών Σπουδών” 2(1939), s. 7-19.
- TSIRIGHOTAKIS A.E. (ΤΣΙΡΙΓΩΤΑΚΗΣ Α.Ε.): Κρητών διάλεκτος. Κρητόφωνο λεξικό, Πύργος Μονοφατσίου 2001.
- TSIRIGHOTAKIS A.E. (ΤΣΙΡΙΓΩΤΑΚΗΣ Α.Ε.): Θησαυρός της κρητικής διαλέκτου, Ηράκλειο 2008.
- VASMER M.: Die Slaven in Griechenland, Berlin 1941 (przedruk: Leipzig 1970).
- VASMER M. (ФАСМЕР М.): Этимологический словарь русского языка, t. I, Москва 1986.
- VERLINDEN Ch.: La Crète, débuché et plaque tournante de la traite des esclaves aux XIVe et XVe siècles, w: *Studi in onore di Amintore Fanfani*, t. III, red. A. Giuffrè, Milano 1962, s. 593-669.
- VITTI M.: Historia literatury nowogreckiej, tłum. J. Wegner, M. Czarnocińska, K. Rowińska, Warszawa 2015.
- WENDT H.F.: Die türkischen Elemente im Rumänischen, Berlin 1960.
- WENERIS T.M. (ΒΕΝΕΡΗΣ Τ.Μ.): Το Αρκάδι διά των αιώνων, Αθήνα 1938.
- ZNOSKO A. ks.: Słownik cerkiewnosłowiańsko-polski, Białystok 1996.
- ZOLOTAS J.I. (ΖΟΛΩΤΑΣ Γ.Ι.): Ιστορία της Χίου, t. III, Αθήνα 1926.

ROZWAŻANIA O DOMNIEMANYM SLAWIZMIE W DIALEKCIE KRETEŃSKIM JĘZYKA NOWOGRECKIEGO

Streszczenie

Ngr. dial. (wsch.kret.) βέρα f. ‘rozejm, czasowe pogodzenie się, pojednanie’ uważa się dość powszechnie za wyraz pochodzenia południowosłowiańskiego, por. mac. *vera*, bułg. *vjára* ‘wiara, zaufanie’, pol. *wiara* (< psł. **věra*). Gdyby kreteńsko-słowiańskie zestawienie było poprawne, to semantyka wyrazu kreteńskiego wskazywałaby na pośrednictwo wojskowe. Wyraz mógł być przejęty od słowiańskich żołnierzy zaciężnych, biorących udział w wyprawie zbrojnej Nikifora Fokasa przeciwko arabskiemu emiratowi na Krecie (960-961). Z drugiej jednak strony, dotychczasowi badacze pomijają milczeniem fakt, że wyraz kreteński βέρα może być z powodzeniem uważany za prawdopodobne zapożyczenie tureckie, por. osm. *vère* ‘kapitulacja,

poddanie'. W nowogreckich zabytkach literackich XVIII i XIX w. pojawia się wyraz βέρρα o tym samym znaczeniu ('poddanie, kapitulacja'). Apelatyw rumuński *veră* 'kapitulacja' (brzmiący identycznie jak termin kreteński) został wyliczony wśród zapożyczeń tureckich. Także semantyka kreteńskiego słowa przemawia raczej za jego turecką, a nie słowiańską genezą.

Słowa kluczowe: język nowogrecki; kontakty językowe; Kreta; zapożyczenia.

CONSIDERATIONS ON AN ALLEGED SLAVISM IN THE CRETAN DIALECT OF MODERN GREEK

Summary

Mod. Gk. dial. (East Cretan) βέρρα f. 'armistice, truce, conciliation, reconciliation' is usually treated as a borrowing from a South Slavic source, cf. Mac. *vera*, Bulg. *vjára* 'faith, belief', Pol. *wiara* (< Proto-Slavic **věra*). If this connection would be correct, then the meaning of the Cretan word could suggest a military mediation. The word in question could be taken from Slavic mercenary soldiers, participating in the Cretan campaign of Nicefor II Fokas against the Muslim emirat of the island (960-961). On the other hand, most researchers ignore the fact that Cretan term βέρρα may derive from Turkish *vère* 'capitulation, surrender'. The word βέρρα appears in the same meaning ('surrender, capitulation') in Modern Greek literary texts of the 18th and 19th c. AD. The Romanian appellative *veră* 'capitulation' (formally identical with the Cretan term βέρρα) is listed among the obvious Turkish loanwords. Also the meaning of the Cretan word seems to suggest its Turkish origin (and not a Slavic one).

Key words: borrowings; Crete; language contacts; Modern Greek.